

Jak spoluvytvářet novou civilizaci

(Předmluva k českému vydání)

Proč se Češi vyhýbají přemýšlení o budoucnosti?

Každá z knih „trilogie“ manželů Heidi a Alvina Tofflerových — Šok z budoucnosti (1970), Třetí vlna (1980) a Posun moci (1990) — se stala světovým bestsellerem. U nás po roce 1989 vyšel — s velkým zpožděním, bez patřičné přípravy a takřka bez ohlasu — první z těchto svazků (nakladatelství Práce, 1992). Výběr z druhého prý jako interní tisk vydal těsně před pádem totality ústřední výbor strany slovenských komunistů. Naše vydavatele nezlákal ohlas této dvojice futurologů ani v západní Evropě, ani v Polsku nebo Číně. Nevyšlo u nás ostatně nic ani od dalších autorů, kteří se řadí mezi nejvýznamnější futurology 20. století (Jungk, Naisbitt). Až na Hermana Kahna, jehož *Přemýšlení o nemyslitelném* vydalo ještě v roce 1966 nakladatelství Naše vojsko. Vyvstává otázka, zda není tento — jakkoli rozpačitý — zájem komunistických vládců klíčem k pochopení nezájmu dnešních nakladatelů a veřejnosti. Není to spíš nezájem o futurologii, kterou si marxisté snažili přivlastnit, než nezájem o budoucnost?

Je nesporné, že totalitárnímu režimu se podařilo znechutit střízlivému člověku futurologii na mnoho způsobů. V zemích pod marxistickou nadvládou byla přece budoucnost jasná, ba dokonce hotová. Vždyť vstup do ní byl uzákoněn v novém názvu státu. Socialismus tak byl z ideálu přejmenován na realitu a aby to neznělo tak křiklavě, skutečný stav byl připomenut připojeným epitetem („reálný socialismus“). „Věda o budoucnosti“ byla jen další z poboček „jediné vědecké“ filozofie, pokusem převyprávět stále neudržitelnější pohádku méně omlétou terminologií.

Vypráví se, že rozvoj futurologie v Československu prý způsobil Kosygin, jehož nástup kremologové považovali za signál příchodu technokratů k moci. Ten při své návštěvě u nás zjistil, že ještě nemáme správnou verzi buržoazní futurologie, prognostiku. Plánovitému hospodářství už neměly stačit závěry sjezdu strany „rozpracované“ do podoby plánu, ale otevírala se možnost pootevřít ne-li novou dimenzi, tedy alespoň škvíru pro „něco jiného“.

Základním tónem prognostiky zrozené na pokyn nejmocnějšího byly samozřejmě světlé zítřky. Na pluralitu možných trajektorií — jak ji naznačoval tehdy šokující název nejznámějšího futurologického časopisu *Futures*, budoucnosti v plurálu — se nehrálo, katastrofické scénáře se nenosily. Dodnes se u nás všeobecně hovoří pouze o rozvoji, i když už ne nutně jen o růstu.

Prognostikou se tehdy živilo mnoho lidí dnes známých většinou v jiných souvislostech. Ne náhodou mezi nimi co do původní profese dominovali ekonomové a sociologové. V téže době, kdy disent formuloval koncept paralelní polis, prognostici — byť mnohem krotčeji — hledali možnost pojmenovat (alespoň jednu) alternativní budoucnost. Mezi těmito dvěma okruhy docházelo k ojedinělým dotekům. Někteří lidé z disentu nebo jeho okrajů byli zváni ke spolupráci na prognostických studiích, někteří prognostici se naopak pohybovali na okraji disentu.

Tábor prognostiků však zdaleka nebyl homogenní. Bylo zde několik škol, které se opíraly o odlišné soubory metod. Spory mezi nimi měly tehdy ráz spíše odborný než politický. Tato polarizace propukla až po pádu totality. Jedna skupina „modelářů“ se pokusila o založení jakési vlivové instituce v podobě ústavu strategických studií, kterou druhá skupina okamžitě opatřila nálepkou levicové úchyly. Kuriózní je, že od té doby zájem o vědecké zkoumání budoucnosti pohasl na obou takto znesvářených stranách. S trochou nadsázky lze říci, že o budoucnosti se nyní mluví pouze z taktického hlediska: slibuje se a vyčítají se nesplněné sliby. Tento zápas ztratil nejprve na intelektuální přitažlivosti a poté i na přesvědčivosti. Není divu, že spolu se všeobecným znechucením stranickou politikou nastalo — jako jakýsi vedlejší účinek — i znechucení budoucností.

Kniha manželů Tofflerových v této situaci přichází v pravou chvíli. Říká, že politické kategorie typu levice/pravice nebo konzervativní/liberální jsou *passé*. Dává nám možnost uvidět,

že „frontová linie“ prochází každým z nás a že je to předěl mezi civilizací odcházející a civilizací nastupující. Tím se nám otevírá možnost podílet se na globálních problémech a zároveň zůstat sami sebou a k této konfrontaci tvořivě a pozitivně přispívat.

Pozor, není to jednoduchá optimistická zpráva o tom, že horší ustupuje a lepší přichází. Tofflerovi nejsou utopici a už vůbec ne mesianisté. Nezakládají politickou stranu ani hnutí, nestaví se na stranu té či oné velmoci ani nejsou předvojem nějakých revolučních sil. Na jejich poselství je radostné, že s tím, jak je začínáme uvádět do vztahu s vlastní zkušeností, dostáváme možnost pročistit si zrak a sami uvidět, které hrozné jevy dneška nás děsí už jenom tím, že jsou součástí velmi odlišné nové civilizace, a které vznikají tím, jak se této nové civilizaci ta stará zuby nehty brání.

Jak na to Tofflerovi přišli?

Nahlížení do budoucnosti se v době vlády mýtů opíralo o výklad znamení. Náboženství formulovalo svou eschatologii — učení o tom, kam svět směřuje — a odhalování vztahu mezi momentální situací a tím posledním (TO ESCHATON) svěřovalo prorokům. Mechanistická civilizace postupně docházela k přesvědčení, že budoucnost čehokoli je spočitatelná stejně dobře jako dráha tělesa při jeho pohybu prostorem. Dvacáté století vystupňovalo — o matematiku a posléze o počítače opřené — konstruování budoucnosti, ale zároveň i zásadní skepsi a odpor proti takto filozoficky a lidsky odcizujícím metodám. Futurologické úvahy byly předmětem širokého zájmu, pokud zůstávaly v poloze fikce. Jejich rozpětí sahalo od utopických po katastrofické (z literárních klasiků dvacátého století Čapek, Huxley, Lem, Wells, Werfel, Zamjatin...).

Pokud básník, vědec nebo i interdisciplinární tým vědců — ať už za pomoci diskuse nebo matematických metod — konstruovali a veřejnosti předkládali své vize budoucnosti, mohlo to sice vyvolávat vzrušení nebo paniku, ale neměnilo to nic na představě, že budoucnost je předem hotová, že je plodem zákonitostí nebo že ji mají v rukou takoví či onací vůdci. Ani jedna z těchto verzí nedává šanci jedinci ani malému společenství a neumožňuje tvořivou spoluúčasť na vytváření budoucnosti.

Herman Kahn (autor metody *psaní scénářů*) a Robert Jungk (autor konceptu *dílen budoucnosti*) byli nejen futurology, ale i velkými reformátory demokracie, když se více než na strhující předpovědi soustředili na to, aby vyvinuli a dali vědcům a hlavně laikům k dispozici metody, jak začít vést společný dialog o budoucnosti. Heidi a Alvin Tofflerovi jsou v tomto ohledu stále ještě prorokujícími mágy, neboť fascinují až výsledkem svého tvůrčího procesu, který „prodávají“ ve svých knihách a přednáškách.

Zároveň však lze říci, že jejich metodu je možné z jejich děl rekonstruovat a osvojit si ji. Sice ji nikde nepopisují, ale také ji ani nijak rafinovaně nezakrývají. Pokusím se tuto metodu co nejstručněji charakterizovat.

Jízlivý kritik by řekl, že jejich instrumenty jsou tři: jednak technologický determinismus, podle něhož velké technické inovace vždy vyvolaly mnoho změn (za to je kritizovali marxisté), za druhé dialektická triáda teze — antiteze — syntéza (za to je marxisté oceňovali) a za třetí velká dávka troufalé schematizace (za kterou je odmítají existenciálně ladění myslitelé). S takovou kritikou můžete souhlasit, pokud Tofflerovy nečtete a znáte z nich jen do formulky stažené „teze“.

Základem jejich intelektuální práce je, že si vytvářejí určité ideální typy, ve kterých vůbec nenajdete jednosměrné ovlivňování — od techniky přes „základnu“ ekonomiky po „nadvstavbu“ duchovna. Jejich koncept civilizace se inspirovuje spíše kulturní antropologií a jejím výjimečným smyslem pro vzájemné podmiňování všech těchto dimenzí.

Jinak řečeno: Tofflerovi nehledají, co způsobuje elektronika coby příčina, ale kdo je jakýmsi

přirozeným spojencem možností, jež v sobě tato technika skrývá, a koho tyto možnosti naopak ohrožují.

Dalo by se říci, že tento přístup k interpretaci techniky přinesli zejména dva autoři: americký kritik architektury a posléze i celé kultury a civilizace Lewis Mumford (u nás vyšla v roce 1947 jeho skvělá kniha *Technika a civilizace*, pak už nic) a kanadský literární historik Marshall McLuhan (máme překlad jeho hlavní práce *Jak rozumět médiím*, 1991). Oba tyto autory zároveň můžeme směle označit za zvěstovatele třetí vlny. Při zkoumání jevu se nezabývají jen jím samotným nebo příčinami, které jej způsobily, ale zajímá je v kontextu jeho souvislostí, tedy soubor jeho „funkčních korelací“. Korelace je statistický pojem, můžeme jej opsat například jako pravděpodobnost společného výskytu. Mumforda, McLuhana a také Tofflerovy zajímá spíše to, co se k čemu hodí, co se vzájemně posiluje — proto doplňuji slůvko „funkční“.

Tyto funkční korelace nejsou tedy statistickým zákonem, ale ani mravní povinností: jsou pouze výhodné pro realizaci určité funkce za průměrných okolností. Pro koho je ta či ona spojitost neschůdná — třeba proto, že mu v ní brání rodina, náboženství nebo nějaký handicap —, může právě tuto vazbu vynechat nebo oslabit. Tím si sice o něco zhorší podmínky pro naplnění oné funkce za obvyklé situace, ale to může být právě pro něj výhodnější. Navíc to může znamenat, že tím našel řešení pro lidi se stejným rodinným zázemím, vyznáním nebo handicapem a mohl se jim stát inspirací.

Tofflerovi tedy neříkají, jako tolik jiných kritiků mechanistické civilizace před nimi i po nich, že stroj je posedlostí civilizace, která člověka stroji podřídila, ba jej ve stroj proměnila. Konstatují například, že stahování lidí z venkova do továren předpokládá svobodu pohybu a potřebuje nesvobodu v podobě synchronizovaného začátku a konce pracovní doby.

Analogicky zkoumají podmínky i důsledky vstupu informačních strojů do hry. V souvislosti s tím vzniká řada nových funkčních korelací, které jsou pro někoho příznivé, někoho naopak znevýhodňují. Větší prospěch přinášejí ovšem tomu, kdo pochopí, z čeho plynou. I pro obranu před tlakem nových jevů je však rozhodně výhodné vědět, s čím se funkčně podporují a s čím se vylučují.

Není to tedy vlastně předvídaní, ale nejprve pozorování a hlavně interpretace vztahů mezi zdánlivě odlehlými jevy, a poté domýšlení, kde jsou ještě jaké „neobsazené“ (skryté) funkční korelace.

Jednotlivé jevy jsou spolu funkčně provázány, v našich myslích však zůstávají nepropojeny především proto, že je tam máme zatříděné podle jednotlivých oborů, které si všechny žárlivě střeží svou profesionalitu.

Strategie izolování jevů do specializovaných oborů nebyla vždy špatná, vždyť byla jedním ze základů úspěchu druhé vlny. Podobně samo propojování zdánlivě oddělených jevů do systémových vazeb není vždy snadné, neboť se stává nezbytným až ve třetí vlně. Tofflerovi nepřicházejí se svou metodou právě dnes náhodou — myslí takovým způsobem, jakým se třetí vlna děje. Tato vlna se kromě toho (ze všech tří nejvíce) děje právě myšlením, a to myšlením nikoli magickým nebo lineárním a analytickým, ale cirkulárním a systémovým.

Končím s pokusem o uvedení do metody manželů Tofflerových. Až knihu dočtete a budete si klást otázku, jak na to všechno asi přišli, připomeňte si tuto rekonstrukci jejich metody ještě jednou. Možná už to ale nebudete potřebovat, protože si tento způsob myšlení mezitím osvojíte. A možná dokonce zjistíte, že už takhle vlastně dávno myslíte, jenom jste si svých intuitivních pocitů a postupů necenili jako metody.

Tofflerovým ostatně nejde jen o myšlení a poznávání, ale o přemýšlivé a zodpovědné jednání lidí, kteří si připouštějí alternativní důsledky svých rozhodnutí.